

מאיה ז'ק, מתוך: אור נגדי, 2016, עבודת וידאו

חיים ללא גבולות

חנה פנחס

במשך שנים ארוכות ניתחנו תחומים חשובים של חיינו - טריטוריה, עם ותרבות - באמצעות מטפורת הגבול: מה בתוך שטחי הריבונות שלנו ומה בחוץ, מי בתוך הגדרת הזהות היהודית ומי בחוץ, מה בתוך התרבות הישראלית ומה בחוץ. אולם המציאות דורשת את החלפתה של מטפורת הגבול הדיכוטומית במטפורה גמישה יותר, המבחינה בין ליבה לשוליים

דבר אחד לאחד! גבול לעולם כרוך בחוויה כפולה. מצד אחד, הוא שואף לכינון מרחב מובן ועל כן יציב, המאפשר לאדם לפעול בתוך כו; הוא נוסך ביטחון ומגן מפני חדירה מאיימת מן החוץ הממשי או הסימבולי, הנפשי או החברתי, ומגדיר סוף והתחלה. מצד שני, כל גבול - גיאוגרפי או חברתי, מוסרי או פילוסופי - מסמן גם את מה שמעבר לו, ולפיכך מעורר מניה וביה תשוקה לפרוץ אותו, לצאת נגד הקיבעון שהוא כופה ולייצר שינוי והתפתחות.

נדמה שאנחנו חיים בדור שבו המונח "גבול" מאותגר באופן מיוחד. בעולמנו מיטשטשים הגבולות וההיררכיות בין אתר פיזי לאתר וירטואלי, בין בדיון לממשות, בין אמת ועובדה ל-fake ושקר. את העולם המודרני של הנאורות, העולם שהאמין בקדמה, כלומר בדרך בטוחה קדימה שכיוונה נהיר, החליף העולם הפוסט-מודרני. נ.י. מבלי להיכנס למורכבות ההגדרה (!) של מונח זה, לענייננו די שנציין את אובדן הביטחון בהתקדמות הלינארית: איננו מתקדם מים עז, אלא משוטטים בעולם. הגבולות, שפעם עזרו לנו לשרטט את מפת הערכים ואת תמונת העולם, נקשרים עתה למאבק על כוח. ונדמה כי דווקא בתוך עולם של גבולות מטושטשים, מתגלה רצון עז יותר והחלטי יותר לחלק ל"אנחנו" ו"הם", ל"כאן" ו"שם", ל"נכון" ו"לא נכון", אולי כדי להרגיש ביטחון בזהות, במקום. הכוח נמצא לא פעם במילים עצמן: האם, למשל, יצירה תרבותית חדשה היא אוונגרד פורץ דרך ההולך לפני המחנה, או פרינג', שוליים הממוקמים בגבול דווקא? האם שולי הארץ הם ספר רומנטי וחלוצי

בנאום שנשא לפני שמונה שנים הנשיא לשעבר, רובי ריבלין - נאום שזכה לכינוי "נאום השבטים" - הוא קבע: "תה" ליכים דמוגרפיים ותרבותיים מעצבים מחדש את פניה של החברה הישראלית בעשורים האחרונים: מחברה המורכבת מרוב וממיעוט ברורים, לחברה המורכבת מארבעה מגזרים או 'שבטים' מרכזיים שמתקרבים זה אל זה בגודלם: חילונים, דתיים-לאומיים, חרדים וערבים". שמונה שנים אחר כך, וביתר שאת בשנה האחרונה, נדמה כי החברה הישראלית לא רק מורכבת משבטים, אלא שריבלין מנה וכאלה שלא, אלא היא גם מבקשת להתפרק לשבטים אלה - כל שבט לדרך, להשקפתו ולאורחות חייו. קונפדרציה של קנטונים, פרידה לאשכולות, העברת סמכויות לרשויות המקומיות - כל אלה תוכניות המדוברות כעת ומבקשות לתחום כל שבט לגבולותיו. מתברר כי כישראלים אנחנו מורגלים לחשוב במונחי גבול לא רק על גדר המבדילה בין "כאן" ל"שם" במובן הלאומי, אלא גם על עניינים רבים הנוגעים לזהות, לתרבות וללאומיות, משל היו ני-תנים לתחימה כגבול גיאוגרפי. כך נדמה שאנחנו רוצים לפתור את הבעיות בינינו. בדברים שלהלן אתאר את האתרים השונים הללו, אטען כי גבולותינו רכים, גמישים ונתונים למשא ומתן יותר מכפי שנדמה במבט ראשון. אשאל האומנם צריך לקבוע את הגבולות האלה, ואם הדבר אפשרי בכלל.

גבול הוא מונח עשיר מאוד, הנוגע להיבטים מרכזיים של התודעה האנושית כולה. הוא קשור אל כל מבט אנושי המבקש להבחין בין

אני מודה לד"ר אילון שוורץ ולמכון שחרית שאפשרו את גיבושם של רעיונות אלה.

1. על פי המטאפיזיקה של אריסטו, כל צורה היא סופית ומוכלת בתוך משהו. בהקשר היהודי, הצבת הגבול הראשונה מופיעה בתיאור בריאת העולם בספר בראשית, שהיא מעשה מתמשך של הגבלה והפרדה: בין שמים וארץ, בין מים למים ועוד.

הגבולות, שפעם עזרו לנו
לשרטט את מפת הערכים
ואת תמונת העולם,
נקשרים עתה למאבק
על כוח. ונדמה כי דווקא
בתוך עולם של גבולות
מטושטשים, מתגלה רצון
עז יותר והחלטי יותר
לחלק ל"אנחנו" ו"הם",
ל"כאן" ו"שם"

שנים, היא שהופכת את הזיקה שלנו לקרקע ששבנו אליה למור-
כתב. שהרי הזיכרון ההיסטורי שלנו מלמד אותנו שאיננו צריכים
להיות כאן בגופנו כדי לחוש שייכות ובעלות.

במילים אחרות, התרבות היהודית מציעה שגבולות הבעלות
והשייכות בתודעה יכולים להיות רחבים הרבה יותר מן הגבול
הפיזי. יהודה ושומרון הם אכן "הסיפור של כל יהודי", כפי שהכ-
ריו פרסום מוכר של מועצת יש"ע: בבית-אל נגלה אלוהים ליעקב
בחלום, במערת המכפלה קבורים יצחק ורבקה, וב"דרך האבות"
שבגוש עציון צעדו אברהם ויצחק יחדיו אל העקדה. אולם אנחנו
יודעים להכיל זיקה עמוקה לערש קיומנו גם ללא בעלות משפטית
עליו האפשרות הזאת פותחת פער מעורר ופורה בין גבול פיזי ובין
מפה מנטלית-לאומית, פער שעשוי להעשיר את ארגו הכלים המ-
חשבתי שלנו. ייתכן כי בהקשר של הדיון הפוליטי, האתגר שניצב
בפנינו אינו כרוך בביטול חשיבותם וערכם התרבותי, ההיסטורי
והדתי של אתרים אלה עבורנו, אלא דווקא בהפעלת שריר יהודי
עתיק, שלהרף עין היסטורי נדמה שאיבדנו את האמון בו; להעמיק

או פריפריה מעוטת חשיבות וטעונת טיפוח? עצה הדיון בגבול
והרפלקטיביות כלפיו חושפת את קרביו, את חולשותיו ואת המ-
נגנונים שלו. מודעות זו טומנת בחובה גם את החופש להגדיר את
הגבול שוב ושוב. מתוך ההקשר הרחב הזה אני מבקשת להתמקד
בגבולות מצומצמים יותר, אלה הקשורים להווייתנו כאזרחים של
מדינה, כזו האמורה להכיל עם מסוים, בטריטוריה מסוימת, עם
תרבות מסוימת. אראה איך בכל אחד מהתחומים הללו הגבולות
למעשה נזילים יותר משנדמה, ואיך מגבולות אלה אפשר להסיק
גם על גבולות אחרים שיש המבקשים לשים בינינו.

טריטוריה: בין בעלות לריבונות

ליהודים יש אמנם היסטוריה ארוכה בארץ הזאת, שהובטחה לא-
בותינו בתנ"ך, אלא שרוב ההיסטוריה היהודית התרחשה בגלות.
לזיהוי של היהודי עם קוסמופוליטיות, כמו בדימוי האנטישמי של
היהודי כזר וכבן בלי בית, יש על מה לסמוך. העם היהודי טיפח
מצדו את דימויו העצמי כמצטיין, מתוחכם ומקורי דווקא בשל
היותו מיעוט. דבקתו של "עם הספר" בארון הספרים החליפה את
הצורך בעיגון אל הקרקע. נכון, הצינונות עשתה מאמץ ניכר לגאול
את היהודים מן הרתיעה מעבודת האדמה ולקשור אותם לארץ
במובן המקורי של המילה. אולם דווקא מאמץ זה מדגיש את הפע-
רים בין הנרטיב הצינוני ובין הסיפור היהודי היסודי: האומנם "בארץ
ישראל קם העם היהודי", כפי שמצהירה מגילת העצמאות? והלא
אברהם אבינו גילה את המונותאיזם בעיראק של היום, לעם הפכנו
במצרים, וגם התורה – שנושאת את ההבטחה "אֶת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר
אָתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְנַנֶּה" (בראשית יג, טו) – מסתיימת רגע לפני
הכניסה לארץ המובטחת, והיא נחתמת בדברי משה, המנבאים את
הגלות מאותה ארץ. בעידן שבו נולדים ילדים שהם דור שלישי
ורביעי לישראליות, דומה שאנחנו יכולים להרשות לעצמנו להיזכר
ביחס המורכב שלנו, היהודים, אל הטריטוריה, מבלי שהדבר יאיים
על השתייכותנו לכאן.

עם ישראל, ממשיכה ומספרת מגילת העצמאות, "שמר לה [לארץ]
אמונים בכל ארצות פזורי, ולא חדל מתפילה ומתקווה לשוב לא-
רצו ולחדש בתוכה את חירותו המדינית". במסורת היהודית יש
לכיסופים אלה ביטויים ממשיים מאוד: בכל חתונה נשברת כוס
לזכר חורבן ירושלים, ולאורך מאות דורות לאחד כל ארוחה שס-
עדו יהודים, הם ביקשו, "ובנה ירושלים עיר הקודש במהרה בימי-
נו". מסורות אלה ורבות אחרות כמותן אפשרו את השיבה לארץ
במאה השנים האחרונות. אלא שבאופן פרדוקסלי, דווקא היכולת
היהודית לדובב את התקווה לשיבה, יכולת שהתגבשה במשך אלפי

2. ראו: אניטה שפירא, "גבול כמטפורה בתרבות ישראלית", בתוך: הני זובידה ורענן ליפשיץ (עורכים), עצור, אין גבול! על גבולות והיעדרם; ישראל 2017, ידיעות אחרונות, 2017, עמ' 62.

המהווים כעשרים אחוזים מאזרחי המדינה, תובעים מאיתנו בצדק לרכך את גבולות ה"אנחנו", ולא רק במישור הפורמלי.

העולם הגלובלי שאנו חיים בתוכו מעצים עוד יותר את מורכבות העניין, הסבוך ממילא. הגלובליזציה עודדה מגמה של הגירה מישראל, וכיום קיימת פזורה ישראלית ניכרת שהתרבות הישראלית קשורה אליה וזקוקה לה. מדובר בכשש מאות אלף ישראלים רק בארצות הברית, לא עוד "נפולת של נמושות"⁴. צדה האחר של אותה גלובליזציה מתבטא בהגירה לישראל של עובדים זרים המגיעים מרומניה, מאריתריאה, מסין וממדינות נוספות, המשתקעים כאן, רבים מהם באופן חוקי ואחרים בגדר מסתננים או פליטים.

אם כן, לא רק הקשר שלנו לקרקע מורכב ונוזל, אלא גם גבולות העם בישראל אינם חדים כפי שנראה במבט ראשון. לחברה הישראלית אין תשובה חד-משמעית לשאלה מי יכול להיות חלק מהעם היושב בציון, בתוך גבולותיה ומחוץ להם.

קרקע ועם מול שפה ותרבות

איך נראית נזילות זו בהיבטיה התרבותיים? אם ריבונות יהודית משמעה תרבות ייחודית לחברה זו, מה קורה כאשר גבולות העם והטריטוריה מפגינים גמישות?

בהקשר התרבותי, דומה שהמאבק שהתחולל על תחיית השפה והתרבות העברית הוא ליבת כינונה של התרבות הישראלית. מדובר במהפכה שהצליחה מעל למשוער, ודווקא משום כך היא יכולה להוות מקרה מבחן לגבולות התרבות. נס תחייתה של העברית קשור בטבורו בצמיחתה של הציונות ובשיבה לארץ. היצירה העברית היא למעשה המענה לאחד העם, שטען כי בלבד של המעשה הציוני צריכה לעמוד התרבות היהודית, ולא המסגרת המדינית של הציונות המעשית. עם זאת, ברור לנו כיום כי רק יישוב יהודי בארץ ישראל היה יכול להחיות את העברית, רק כוח אידיאולוגי חזק היה יכול לנצח במלחמת השפות ולדרוש ב-1913 כי בטכניון, שמומן על ידי יהודים גרמנים, ילמדו הנדסה בעברית, אף שלרוב המונחים לא היו כלל שמות עבריים.

מאז העברית הלכה והתעצמה, והספרות העברית הפכה קוסמופוליטית: בצד סופרים החיים בארץ, שכותבים על עולמות רחוקים (כדוגמת ניר רצ'קובסקי על צרפת, ניר ברעם על בריטניה ורועי ארד על אפריקה), יש סופרים שכותבים עברית בחו"ל על אמריקאיות (בין היתר, ראובן נמדר ומאיה ערד), אבל גם סייד קשוע

זיקה רוחנית, דתית ותרבותית שאיננה תלויה בהכרח בריבונות. מהלך זה יאפשר דיון ענייני בביטחונה הפיזי של ישראל.³

ההבחנה הזאת בין גבול גיאוגרפי ובין גבול תודעתי וזהותי עשויה לשמש בהקשרים פוליטיים שונים ומנוגדים. מצד אחד, יכול לעלות צורך לשלוט ב"רצועת ביטחון" בגבול זה או אחר מתוך כורח ביטחוני, בלי לטעון לבעלות היסטורית על אותו שטח. מנגד, ייתכן פינאי יישובים בעקבות הסכם מדיני, בלי לאבד לרגע את הידיעה שיש לנו זיקה היסטורית ודתית עמוקה לשטח שבו הם מצויים.

עם, עמיות, גלובליזציה והגירה

נוסף על הקשר לאדמה ולחשיבותה של הקרקע, ללאומיות המודרנית יש שני רכיבים נוספים: עם ושפה. ואולם, כאשר אנחנו מבקשים לזהות את היהודים בישראל כעם, התמונה שבה ומסתבכת. הציונות הגדירה את עצמה כקייבון-הגלויות אל טריטוריה אחת שמאפשרת ריבונות וביטחון, ובה צומח מרחב ציבורי שתרבות יהודית מלאה משגשגת בו. אלא שנוסף על כך, ישראל היא מדינת כל העם היהודי. מבחינה זו גבולותיה פרוצים; יש לה פוטנציאל גדול של אזרחים בכל רחבי העולם ואחריות לקהילות שחיות מחוץ לה. אין זה עניין תיאורטי גרידא. במישור הפוליטי, ליהודים שחיים מחוץ לגבולות הארץ יש לעתים השפעה ברורה ומיידית על ההחלטות שמתקבלות כאן (במיוחד בסוגיות הנוגעות גם לזהותם היהודית). מיחסים אלה נגזרת התפיסה של "עמיות יהודית" (Peoplehood), המעמידה את המושג "ציונות" בהקשר חדש. נרקם כאן יחס רך בין גבולות הריבונות ובין האנשים שאותה ריבונות מבקשת לקבל עליהם אחריות. הלאומיות היהודית מתרככת מכיוון שהיא מכירה בכך שתפוצות אינן עניין חולף, אלא תופעה רציפה, עמוקה וחיונית, ממש כמו הכמיהה לציון.

לנזילות זו של העם בישראל יש פנים רבות נוספות. החפיפה בין העם לגבולות האזרחות אינה מוחלטת גם בתוך המדינה, למשל – בין הזכאות לאזרחות שמעניק חוק השבות, המבוסס על היות ישראל בית לכלל העם היהודי, ובין הגיור שהמדינה דורשת מחלק מאותם זכאים, שאינם יהודים על פי ההלכה. מאות אלפי עולים ובני משפחתם, אזרחי ישראל, אינם נחשבים יהודים מבחינת רבנות הראשית של מדינת היהודים, ובהתאם לכך גם מבחינת חוק המדינה, גם אם עברו "גיור סוציולוגי". זאת ועוד, בהיותה מדינה דמוקרטית, ישראל מחויבת להבטיח שוויון מלא ושגשוג גם למיעוטים שאינם חלק מהרוב היהודי. כך אזרחי ישראל הערבים,

3. דברים דומים אמר המשורר יצחק שלו, בשנת 1963, על היחס בין הגבול הפוליטי לגבול הספרותי: "כאן קרה דבר מוזר ומדכא. ישבה בשעתה איזו ועדה, שרטטה גבולות על הנייר, גבולות שאין להם אחיזה בנשמה היהודית ובאפשרויות היהודיות, והספרות שלנו החלה מסתגלת למפה שלה. ייתכן שהכרח מדיני כופה עלינו, לפי שעה, ששום יהודי לא יצעד דרומה מרמת רחל ומזרחה מהר ציון, אבל זה ששום שיר או סיפור איננו צועד בכיוונים הללו, זאת לא אבין לעולם... גבולות שביתת הנשק נעשו לגבולות האמוצינוליים שלנו, לגבול כיסופינו ומשאלותינו" (מעריב, 16.3.1963).

4. נתון זה נסמך על נתוני הלמ"ס, אולם הערכות אחרות (למשל, של IAC, ארגון הקהילה הישראלית-אמריקאית) נוקבות במספרים גדולים הרבה יותר.

יחס רך הרבה יותר ומורכב. כך, למשל, בתמונת הליבה והמעגל-לים – שינויי גוון ומעברים אינם מסמנים כישלון. מטפורת הליבה גם משקפת בצורה טובה יותר את המציאות שבתוכה אנחנו חיים כיום, משום שאנחנו עשויים ממעגלים הולכים ומתרחבים של נשים ואנשים בעלי זיקות עשירות וסבוכות, ולעתים רופפות יותר, אל הליבה.

כדי לחזק את הממלכתיות הישראלית ואת זהותנו כישראלים, עלינו לאמץ את הליבה ולהבטיח את שתי התנועות הגלומות בה: מצד אחד ריבוי הקהילות וחיזוק הליבה של כל קהילה, ומצד שני הרחבת השוליים וריכוך הגבולות בין הקהילות

אכן, זוהי מטפורה חמקמקה, הן משום שהישראליות מאופיינת בליבות רבות ומגוונות, הן משום שלעיתים השוליים הופכים מרכז ולהפך, מצב הליבה אינו סטטי, ועל פני רצפים של זמן רבים מאיתנו נעים פנימה והחוצה מן הליבה, כלומר מן הקהילה והזהות הראשוניות שלנו. אף על פי כן, חמקמקות זו משקפת עניין חיוני. בכל הנוגע ללאום, ובוודאי לתרבות, משמעות הגבולות נעשתה כיום קלושה.

אם נפנים כי הגבולות התגמשו והם עתה שוליים רכים, נדע כי כדי להבטיח בעת הזאת את קיומם של לאום ותרבות – כל תרבות, ובכללה תרבות יהודית – דרושות לנו יותר מכול תחושות שייכות ובעלות. אנחנו זקוקים לאמון בלז זהותנו ובליבת התרבות שלנו על גוניהם השונים. דרוש לנו ביטחון עצמי שיאפשר התמודדות עם

הפלסטיני כותב עברית, ומנגד עמוס עוז ובתו פניה עוז-זלצברגר שכתבו ספר באנגלית על יהודים ומילים.

בתוך נזילות זו, שהיא תוצר של ביטחון עצמי של התרבות, אפשר להודות כי הישרדותה של העברית ושגשוגה קשורים בעבותות גם בתרבויות ובשפות אחרות. למעשה, מורכבות זו איננה חידוש של ימינו. הישרדותה של העברית קשורה גם במסורת עתיקה של כתיבה בעברית בכל מיני הקשרים תרבותיים. הרמב"ם, למשל, כתב את "משנה תורה" בעברית במצרים אף שחי בערבית, וגם ביאליק כתב את רוב שירתו העברית מחוץ לארץ האבות והשתתק דווקא כשבא אליה. יוצרים אלה, כיהודים בכל הדורות, חשו בנוח בשפות רבות, וקיומם התרבותי, שזכה כאן לתיג "גלותי", מזכיר למעשה עולם גלובלי.

צריך להודות שזרימה זו של העברית ודובריה אל מרחבים אחרים ואל שפות נוספות חיונית מאוד לגיבושה של תרבות ישראלית. בדיעבד, רבים מאיתנו יתקשו להחליט אם התרגום של דוס-טויבסקי לעברית על ידי ברנר חשוב יותר מכתביו של ברנר עצמו.

אם כן, הספרות העברית לא שוכנת בדד בין חומות הלאום והלשון הלאומית, ואף אינה מתקיימת בגבולות הארץ בלבד. אין משמעות הדברים שאין לישראל מקום מרכזי ומכריע בתרבות העברית – העברית היא הרי לב לבם של החיים בארץ – אלא שגבולות התרבות נעשו נזילים יותר משהיו, דווקא משום שיש לנו ביטחון בקיומה. לאור זאת, כיום אפשר לדמיין שישראל תהפוך למרכז רוחני של עולם גלובלי, במקום נטייתה בעבר להסתגרות ולביצור מקלט שיהודים מפוחדים מסתופפים בו בליבת ברירה.

מגבולות למעגלים

אנחנו זקוקים לגבולות מדיניים מוסכמים ומוגנים. בהיעדרם, נידונו לעיסוק בלתי פוסק בסכסוך בינינו ובין שכנינו. ואולם, בתוכנו פנימה, כפי שראינו, גבולות חד-משמעיים, המסומנים בחומה ובגדד, אינם חופפים את המפה המנטלית של הארץ, הטבועה בזיכרונו של העם, וטוב שכן. למרות הנטייה לבחון את עצמנו במונחים של גבולות המגדירים מי בפנים ומי בחוץ, מתברר שתמונת הגבול החתום של העם והתרבות אינה מתארת את המציאות, ואולי גם אינה רלוונטית עוד ביחס אליה. למעשה, ייתכן שמטפורת הגבול אינה מדויקת ואינה הולמת לחלוטין את צרכינו, ועלינו לאתר מטפורה אחרת כדי לחשוב באמצעותה על עצמנו ועל יחסינו עם "אחרים".

במקום מושג הגבול, אני מבקשת אפוא להציע את מטפורת הליבה; מרכז יציב אשר סביבו מעגלים הולכים ומתרחבים של שייכות במעגל נעד רחב, ובקצותיו שוליים רכים המשקפים בחירות מגוונות ומאפשרים מעבר רך ממקום למקום. בניגוד לגבול, החוויות המאיימות של הסגה או של פריצה מן החוץ פנימה אינן רלוונטיות למבנה זה ואינן מסכנות את עצם קיומו. אם מטפורת הגבול מסמנת יחס חד ודיכוטומי בין מה שבפנים למה שבחוץ, מטפורת הליבה מסמנת

מאיה ד"ק, מתוך: אור נגדי, 2016, עבודת וידאו

שנחווה את העושר של מרחבי השוליים – כך תתברר ותתעצם גם השייכות לכלל, ואנשים רבים יותר יוכלו לחוש הזדהות עם ליבות שונות. מתוך תנועה כפולה זו תוכל המדינה היהודית להכיל את כל פניה של הישראליות: כל הדתות, כל ארצות המוצא וכל המסורות.

באופן מעשי, מעבר ממטפורת הגבול החד למטפורה של ליבה ושור-ליים מחולל בהכרח שינוי בכלי הפעולה שבהם עושים שימוש: פחות הצבת גדרות באמצעות חקיקה ואכיפה והרבה יותר פעילות חינוכית, חברתית ותרבותית, המבקשת להשפיע על מאפייניו של המרחב הציבורי; עידוד יצירה תרבותית בכל התחומים וייזום תהליכים חינוכיים בערוצים רבים. כשמהלך כזה יתרחש, נגלה, הפלא ופלא, שהתרבות הישראלית תתנער ותתחדש. היא תוכל להציע לבאים בשעריה דבר-מה החסר כיום לרבים: מקום שבו הביטחון וההבטחה בשייכות ובהזדהות מספקים שורשים וכנפיים גם יחד. כל זה נראה כעת כחלום רחוק בתוך מציאות פוליטית וחברתית מסור-כסכת מתמיד. אך דווקא בעת הזאת עלינו לדמיין עתיד אחר ולנסות להגשימו.

מה שמאתגר אותנו מן המעגלים המתרחבים ומן השוליים. אותם אתגרים אינם רק איומים הדורשים התמודדות, אלא לא פעם גם הזמנה לשוב ולברר מי אנחנו: יהודים וערבים, חרדים וחילונים, מזרחים ודוברי רוסית. עלינו להניח כי אלה שממוקמים במרחק מן הליבה שאנחנו חשים חלק ממנה, או אלה השייכים ליותר ממקום אחד, המרגישים בנוח ביותר משפה אחת ובעם אחד, מציעים לנו אתגר. על אף החשש והזרות שלעתים הם מעוררים בנו, הם מאפיינים שרים ומדרבנים צמיחה והתחדשות שחיוניות לנו – במרכז הליבות וביניהן.

אפשר לטעות ולחשוב כי ההצעה לעבור ממושג הגבול למטפורה רת הליבה היא ביטוי לנקודת מוצא רבת-תרבותית, המוותרת על מסד הממלכתיות ועל מטריית הישראליות. אך טענתי הפוכה: דווקא כדי לחזק את הממלכתיות הישראלית ואת זהותנו כיש-ראלים, עלינו לאמץ את מטפורת הליבה ולהבטיח את שתי התנועות הגלומות בה: מצד אחד ריבוי הקהילות וחיוזוק הליבה של כל קהילה, ומצד שני הרחבת השוליים וריכוך הגבולות בין הקהילות. ככל שנהיה שייכים ליותר ליבות שיש להן משמעות עבורנו, ככל

ד"ר חנה פנחסי היא עמיתת מחקר במכון שלום הרטמן ומנהלת את תוכנית "משכילות" במכון.